

A GONOSZ ASSZONY MESÉJE ÉS ARANY JÓKA ÖRDÖGE.

A zsémbes Judit asszonynak és szegény Jóra bátyának története, mely Arany elbeszélésében annyira a magyar népelet, a magyar népmese világába látszik vezetni bennünket, voltaképp egy majd kétezeréves történet, hazája a mesék őshazája: India és tárgya szinte minden ázsiai és európai népnél tömördek változatban feltalálható. Amaz ősz mesemotívumokhoz tartozik, a melyek közkincsévé lettek az emberiségnek. Benfey Tódor, a göttingai egyetem nagyírú szanszkrit-búvára állította össze Pancsatantrájának első kötetében annak egy elbeszéléséből (V. 12.) kiindulva ama változatokat, melyek a magyar mesének is régebbi rokonaiul tekinthetők. Ezek a tőlünk itt első ízben említettekkel együtt mind a Çukasaptati (A papagáj meséi) című ind mesegyűjtemény 45. és 46. éjszakájának következő elbeszélésére vihetők vissza:

»Vatsamân városában élt egy tudós, de szegény bramin, Keçava volt a neve. Felesége Karagarâ (a. m. méreg) olyan gonosz asszony volt, hogy még az a démon is, a ki udvarukban egy fa tetején lakott, a pusztába menekült előle. Maga a bramin se birta neje gonoszságát tovább tűrni és szintén kibújdosott. A mint a pusztán mendegélt, meglátta a démon és így szólt hozzá: »Én ma meghálálom vendégbarátságodat.« A bramán megijedt. »Ne félj,« szólt a démon; »én azelőtt a te udvarodban laktam egy fa tetején, de Karagarától való félelmemben ide menekültem, hanem mivel olyan sokáig jó házigazdám voltál, meg akarom jutalmazni szívességedet. Eredj innen Mrigavati városába, Madana ott a király. Én majd belebújok az ő lányába, Mrigalocsanába és nem hagyom magamat kiüzetni semmiféle varázsszertől csak egyesegyedül, ha te odajössz, a te tekintetedtől.« Ezzel a démon eltűnt és belebújt a királykisasszonyba. A bramán pedig elment Mrigavati városába és jelentkezett a királyi palotában. Megróbált mindent, a mit a varázslók szoktak, rá is olvasott a démonra, de az csak nem akart kimenni a királykisasszonyból. A bramán látva, hogy sehogysem akar kikotródni, rárivall: »Karagara nevére! búj ki!« »Megyek már, megyek!« felelt a démon s elkotródott. A király pedig a bramánnak adta fele birodalmát és leánya kezét.

Ezután a démon Kaunavati városába ment s ott belebújt a királynéba, a ki nem volt más mint Madana nagynénje, névszerint Szulocsana. A démon úgy megkinozta szegényt, hogy egész csontvázzá soványodott.

Satrugna király elküldött hát Madana királyhoz és kérte, hogy bocsássa el hozzá varázslóját, Keçavát. Ez meg is jelent az elbűvölt királyné előtt. Mikor a démon megpillantotta, hangosan fenyegette: »Nem elég, hogy egyszer teljesítettem kívánságodat! Vigyázz magadra, mert pórul jársz!« A bramán ezt hallva rögtön megértette, hogy ugyanazzal a démonnal van dolga. Oda lépett hát a királynéhoz és fülébe súgta: »Mindjárt itt lesz Karagara; csak azért jöttem, hogy megjelentsem.« Ennek hallatára a démon úgy megijedt, hogy rögtön kitakarodott a királynéből. A bramán pedig nagy diadallal tért haza Mrigavatiba.«

Ime a mese őselemei. Egy házsártos asszony, a ki a férjén zsarnokoskodik, a kit még az ördög se áll ki, annál is rosszabb, másfelől egy csodálatos gyógyítás, melyben az ördög a kijátszott fél. Rontja a mese hatását a pointenek kétszeri ismétlődése majdnem szó szerint, mert alig mutat változatosságot, vagy épen fokozatot.

Ezt üti helyre a mesének egy másik változata, mely a *Tátinámeh*-ben, a Çukasaptati perzsa átdolgozásában található s melyben már a körülmények is hasonlóbbak a Jóka ördögéhez. Ezt a Negyven vezérek című feldolgozás következőképen adja:

»Egy fiatal favagónak volt egy gonosz, veszekedő felesége, a ki minden keresményéből kifosztotta. Egyszer is egy kis pénzt gyűjtött szegény, hogy majd kötelet vesz rajta. Hát az asszony meglátta és rögtön azzal gyanúsította, hogy a szeretőjének kell a pénz. Reggel csakugyan számárra ült ő is s az urával együtt kiment a hegységbe; »mert, azt mondta, ki tudja mit tennél, ha magadra hagynálak.« Volt ezen a hegyen egy kút; ebbe leeresztem, gondolta az ember, és megszabadulok tőle. Mikor azonban oda értek, azt mondta a feleségének, hogy odalenn sok pénz van, ereszsze őt alá, majd kihozza. Hanem az asszony erősködött, hogy majd ő maga megy le, »az ura megtalálná tartani a pénzt magának.« Az ember lehcsátja s aztán elereszti a kötelet. Azzal tovább megy s örül, hogy megszabadult tőle. Nehány nap mulva azonban mégis fölébred benne a lelkiismeret; kimegy hát megint, leereszt egy kötelet és lekiált az asszonynak, hogy csak fogózzék belé, majd felhúzza. Érti is, hogy megfogják a kötelet s ő valami nehezet húz fölfelé; hanem mikor kihúzza, látja, hogy nem a felesége, hanem egy démon. Ez köszönti és nem győz eleget halálkodni, hogy megmentette, »mert néhány nap óta egy gonosz asszony jött le hozzá, a ki lakását tűrhetetlenné tette.« Hálából megigéri neki, hogy a király lányába bújik és ördöngössé teszi s nem enged semmiféle varázsszernek, hanem, hogyha ő jön és egy kis vízbe áztatott földet ad neki, menten kitakarodik. Úgy is lesz. A fiatal favágó meggyógyítja a királykisasszonyt, a mint megbeszélték, s jutalmul a király vejévé lesz. A démon most egy más király lányába bújik, aki a favágó apósának jóbarátja. Ez, mikor híret veszi a csodakúrának, elküld hozzá és kéreti, küldené el a vejét, hogy leányából kiűzze a demont. De alig érkezik meg, a démon mérgesen rátámad: »Valamikor jót tettem veled; azért jössz most, hogy elrabold a kedvesemet?« A favágó megretten, de aztán kivágja magát, hogy: »nem a királykisasszony végett jött ő, hanem

gonosz felesége elől szökik, a ki kiszabadult a kútból és most üldözi. Rögtön itt is lesz.« Erre az ördög esze nélkül elkotródik.«

Ezt a mesét csekély változatokkal megtaláljuk a törökben is. Kunos Ignác közölte a Nemzet 1887. február 19. számában *Jóka ördöge a törököknél* címen. A tartalma röviden ez:

Volt egyszer egy favágó, ennek a favágónak meg egy szörnyen veszekedős felesége. A mi pénzt csak megkeresett szegény, mind elszedte tőle. Ha az estebéd el volt sózva — pedig be sokszor megtörtént — és azt találta az ura mondani: »Elsóztad az ételt, anyjuk,« mérget vehettek rá, hogy másnap azon sajtan találta elő a főztjét. Ha pedig ki merte mondani, hogy: »Ma meg sajtan az étel, anyjuk,« akkor meg annyi sótt tett másnap az ételbe, hogy dehogy tudta az ura csak megkóstolni is.

Egyszer megtartott magának egy kis aprópénzt, kötelet mit vett volna rajta az istenadta. Hát nem megtalálta az asszony azt is nála és rögtön azzal gyanúsította, hogy szeretőre kell a pénz. Szörnyű csetepaté lett miatta. Másnap az ember számárra ült, hogy indulna a hegynek, az asszony utána: »Ki tudja mit művelne, ha én nem vagyok vele!«

Íme a mesének ez a része szórúl-szóra egyez a perzsával. Már különbözik az asszony kútba kerülése. A török mesében az asszony véletlenül hull bele. Az ura még figyelmezteti, hogy vigyázzon, de ő azért se néz az utra s így esik meg vele a szerencsétlenség.

Az ember haza megy, de másnap mégis csak megsajnálja a feleségét. A kihúzás megint úgy történik, mint a perzsa mesében; itt a favágó egy rút kísértetet húz ki.

»Hány esztendeje már — szólal meg a kísértet — hogy ez ó kútban békeségesen megvagyok. Tegnap egyszerre a nyakam közé hull egy asszony, beleragad a két fülembe, de úgy ám, hogy egy percze se szabadulhattam tőle. Ezer szerencse, hogy te leeresztetted ezt a kötelet és lekiáltottad neki, hogy fogózkodjék bele. A helyett, hogy azt fogta volna meg, engem eresztett el, én meg hirtelen kapom a kötelet és Allah áldassék érte, szárazra jutottam. Jó tettedért jót várj, ide figyelj, a mit most mondok.« Ezzel elővesz három falevelet s oda adja a favágónak: »Én innen egyenesen a szultánkisasszonyba búvok. Odáig lesz a lány, a sok hodsza nem tud rajta segíteni. Ekkor odajössz te, ezt a három falevelet megvizesíted és alig hogy meglocsolod vele a lány arczát, én azonnal kibúvok belőle és a gazdag jutalom a tied.«

Úgy is lett. Orvosok, hodák, csillagvizsgálók mind nem tudtak segíteni a szultánkisasszony baján. A padisah végre fermánban hirdeti ki, hogy, ha müzülmán gyógyítja meg a lányát, maga a szultánkisasszony és holta után a királyság a jutalma, ha pedig hitetlen, birodalmának kincse mind az övé. A gyógyítás a megbeszélte módon végbe is megy, a favágó a szultán vejévé lesz. A szomszéd padisah leányának meggyógyítása aztán szintén csak ismétlése már a Tütinâneh meséjének.

Ez a meseanyag került át Európába és itt, úgy látszik, a szláv népek közt terjedt el leginkább. Több változatát találjuk Afanasjev *Narodnyja russkija skazki* című mesegyűjteményében (IV, 524). Ezeknek elseje *A gonosz asszony* Melich János úr szíves fordításában így hangzik:

Az egyszeri asszony rosszul élt az urával s nem fogadott neki szót soha semmiben se. Ha az ura azt parancsolta, hogy dolgozzék, három éjjel, három nap aludt egymásután, ha meg azt parancsolta, hogy aludjék, akkor be se hunyta a szemét. Ha meghagyta, hogy süssön pogácsát, az asszony azt mondta, hogy majd meggondolkozik s leheveredett az ágyra; ha meg az ura semmit se szólt, jól befűtötte a kemenczét s egy véka pogácsát sütött neki. Egyszóval gonosz teremtés volt és szegény urának sokszor meggyűlt vele a baja.

Egyszer az ember elment ribizskét szedni s jó nagy csomóval tért meg a cserjésből. Az asszonyt ette az irigység, kapja ő is, fog egy kaskát és indul ribizske szedni. Az ura mondja: Asszony, ne menj el! — Ne-e? No hát akkor csak azért is megyek! El is ment a cserjésbe, hát egyszer, a mint két szép ribizskeszem után nyujtózkodik, beleesik egy mély gödörbe. Abban a gödörben ördögök ültek és fazekat foltoztak.

Ezalatt már elmúlt vasárnap is. Az ember azt mondja magában: — Már csak megnézem, mi lett avval az asszonynyal. Elmegy a cserjésbe, hát egyszer csak hallja ám az iszonyú jajveszéklést, siránkozást a gödörből. Az egyik ördög felkiált neki: »Jó keresztény, húzz ki minket innen, köznénk jött a gonosz asszony, összemarja a testünket. Ha kihúzol, bizony megiszolgálom; jó tettetért jót várj! No a mi emberünk jó keresztény volt, megszánta az ördögöt, kötelet eresztett a verembe és felhúzta.

Az ördög állt a szavának és egyességet kötött vele, hogy majd elmennek egy nagy városba, Vologdba, ott az ördög belebújik a gazdag nemes emberek meg kereskedők feleségébe s a keresztény ember majd kikurálja őket a betegségből. Úgy is lett. Elmentek s az ördög belebújt ebbe, abba az asszonyba, valamennyi meg is betegedett. De jött a keresztény ember és sorban meggyógyította őket. Lett is olyan jó dolga, hogy nő, alig győzte enni a sok pogácsát, a mit eléje raktak, hisz senkinek se kellett meghalnia! Csakhogy az ördög megirigyelte ám a szerencsésjét. Belebújt a cászár leányába, hogy őt most onnan semmiféle hatalom ki nem mozdítja. A szegény ember csak kúrálja, csak kúrálja, de bizony ez egyszer cserben hagyta a mestersége. Mit volt mit tenni, cselet főzött ki. Összehívatta mind a városbeli népet, a cselédeket, a kocsisokat és megparancsolta nekik, hogy fussanak végig az utcán és kiabálták: »Jön a gonosz asszony, jön a gonosz asszony!« Úgy is történt. Hát az ördög, mikor megértette a nagy kiabálást, majd halálra ijedt és abban a szempillantásban kiugrott a cászár leányából.

A cászár hálából odaadta a lányát feleségül a szegény embernek, a gonosz asszony pedig még most is ott kuksol a pokolban.

Úgy látszik, ez a mese került át a lappokhoz. Legalább a következő változat sok egyezésre mutat. A mese megvan a

finneknél is, mint alább látni fogjuk. Mindkettőt Halász Ignác fordította magyarra és adta ki a Pesti Napló 1892. decz. 25. második mellékletén *Jóka ördöge a finneknél és lappoknál* czímen. A lapp mese címe: Bohos galgo ja bärgalok, magyarul:

A gonosz asszony és az ördög. E szerint volt egyszer egy ember, a kinek olyan gonosz felesége volt, hogy maga az ördög se bírt vele. Egy napon künt voltak a lápos földön, hogy egy hogycsajtát szedjenek. A lápban egy nagy hasadék volt és a hasadék szája körül a legszebb bogyók pompáztak. A mint ott szedegették a bogyókat, egyszerre csak beletaszította az ember a feleségét a hasadékba.

Nemsokára megunta az ember az egyedülletet. Kezdte bánni a tettét s visszakívánta a feleségét. Fogott hát fűzfavesszőket, elkezdte kötélnek megfonni és fonta, fonogatta, három egész esztendeig. Mikor azt hitte, hogy no most már elég lesz, egymáshoz kötögette a megfont vesszőket és egy nagy követ tett a legvégebe. Aztán kiment a lápba és a fűzfakötelet leeresztette a kövel együtt a hasadékba. Sok napig eltartott, mire a kő végre leért a mélységbe. Most elkezdte az ember a kötelet megint felhúzni. Nagyon nehéz volt, de csak húzta, nem eresztette el. Egyszerre csak ott a kötél végében — az ördög s azt mondja az embernek: »Mivel háláljam meg, hogy felhúztál attól a gonosz asszonytól? Olyan gonosz volt, hogy még az ördög se bírt vele! De majd valahogy csak megfizethetek neked. Most elmegyek egy kereskedő helyre, ott belebujok egy kereskedőbe s megkínzom. Te jőjj oda s ha majd hallod, hogy az ördög kinozza a kereskedőt, mondd neki: »megszabadíthatnálak a kinodtól, ha nekem kétszáz tallért adnál!« Úgy is lett, az ember megkapta a kétszáz tallért az egyik kereskedőtől, aztán háromszázat kapott egy másiktól és ötszázat egy harmadiktól.

Kérdezte tőle az ördög: »No, meg vagy elégedve azzal, a mit kaptál?« — »Meg bizony, elég ennyi azért, hogy kihúztalak a hasadékból az én gonosz feleségem mellől, a kivel még az ördög sem bír.« — »No akkor most már menj haza, itt nincs több keresni valód!«

De biz az ember nem ment el, hanem ott maradt még egy darabig, mert tudta, hogy az ördög tovább akarja kinozni azt a harmadik kereskedőt. Egyszer találkozik ám az ördög az emberrel és rákiált: »ha nem mész el innét, rosszul jársz!«

Mit volt az embernek mit tenni, megtöltetett valamennyi ágyút, a mi csak volt a várban és megparancsolta, hogy egyszerre süssék el. A mint ez megvolt, megint találkozik az ördöggel és ez rá mordúl: »hát még most sem mentél el?« A másik azt mondja: »nem hallod, milyen bömbölés, durrogás van? Az én gonosz feleségem szabadult ki a hasadékból s az jön most ekkora durrogással, hogy tégedet megkeressen.«

Erre úgy megijedt az ördög, hogy lélekszakadva szaladt vissza az öreg asszonyhoz és ott van még mai napig is.

A gonosz asszony meséjét azonban rendszerint nem találjuk így magában. A legtöbb változatban összeforrt egy másik törté-

nettel, egy anekdotaszerű kis mesével, a mely szellemes csattanóval mutatja be — mintegy bevezetésül — a férj és feleség vitatkozását, czivódását. Ez a kis mese önállóan is járatos és bizonyára csak később forrt össze a gonosz asszony meséjével mint annak alkalmas kezdete. Legrégibb alakjában mint francia fabliau-t találjuk meg, a mely azonban időjártával szintén közös mesekincsé lett. J. Bédier *Les fabliaux* című könyvében adja a *femme obstinée* körébe tartozó meséket. Eszerint a férj és feleség azon vitatkoznak, hogy a földet *nyírják-e* vagy *kaszálják* (*pré tondu ou fauché*). Az asszony azt állítja, hogy nyírják, az ember, hogy kaszálják; az az ollóra gondol, ez a kaszára *Stephanus de Borbone* már 1260-ban említi ezt egy prédikációjában s még régebben *Jacobus de Vitriaco* accoi érsek. Itt a férj végül kivágja dühében az asszony nyelvét s az akkor két ujjával utánozza az olló nyírását. Hasonló a fordulat *Romulus* X. századbéli meseírónál, *Phaedrus* folytatójánál, a ki latin nyelven írta meg e fabliaut. Az asszony, mikor már férje kivágta a nyelvét »plena verba formare non poterat, sed *orhipe* pro forcipe dixit«.

Van más pointnel is. *Poggius* Florentinus XV. századi *Facietiarum* liber-jében van egy mese: *De muliere, quae virum pediculosum vocavit*. Itt az asszony *tetves*-nek nevezi az urát, s mikor ez dühében már a kútba ereszti, s már a feje is a vízben van, kezével utánozza a tetűölést. Egy francia gyűjteményben *Le chasse-ennuy ou l'honneste entretien des bonnes compagnies par Louis Garon* (Paris, 1681.) *coupeur de bourse*-nak, *zsebmetsző*-nek nevezi a feleség a férjét s ezt utánozza az ujjával, mikor a nyelvvel mondani már nem bírja, egy másikban *cornard*-nak, megcsalt férjnek csúfolja »où elle fait des cornes (szarvakat mutogat) avec ses doigts«.

Ez a mese azonban nemcsak a francziák és olaszoknál, megvan a magas északon a norvégeknél is. P. Chr. Asbjørnsen, *Norske Folke-eventyr*, norvég népmesék című gyűjteményében ezt a címet viseli *Kjoerringen mod Strommen*: Az ár elleni asszony. Ennek tartalma Halász Ignác úr szíves közlésében a következő:

Egy embernek szörnyű veszekedő felesége volt. Egy nyári vasárnap együtt kimentek a szántóföldet megnézni. Az ember azt mondta: most már le lehet aratni, holnap aratunk. — Holnap lenyírjuk, felelte az asszony. — Hát láttad valaha, hogy valaki nyírta a földjét? — Biztosan tudom, hogy a földet nyírják és nem aratják. — Így veszekedtek, a mint egy folyó hidján átmentek. Az asszony ott is mondogatta és mutogatta, hogy így nyírják, úgy nyírják, mig egyszerre csak megbotlott a hidon és beleesett a folyóba. Az ember utána kapott s a mint fölmerült, megkapta a feleségét a hajánál fogva és kérdezte: Hát úgy-e learatjuk majd a földünket? — Nyírjuk, nyírjuk, nyírjuk! kiabált az asszony. — Majd megtanítalak nyírni, gondolta magában az ember és

alábuktatta a feleségét, de hiába, akkor is azt mutogatta az ujjával, hogy de bizony nyírni. Erre megharagudott az ember, még tovább tartotta a víz alatt, míg az asszony meg nem fuladt.

Akkor aztán megbánta, hogy, ha meg is halt, hogy nem temetheti temetőbe. Ment a folyón lefelé és kereste, de nem találta. Utóljára beszólt egy tanyába, mind segítették az asszonyt keresni, de nem akadtak rá.

— No azt mondja, hiába is keressük, így nem találjuk, ez az asszony nem olyan mint más asszony. Míg élt, mindig épen az ellenkezőjét tette annak, a mit más és most se lehet másképen. Keressük fölfelé a folyón, a vizesesen fölül.« Aztán fölfelé mentek, a vizesés fölött keresték és csakugyan ott feküdt az asszony. Az ár elleni asszony volt ez.

Ez az elbeszélés forrt össze a keleti mesével. Az a szerb mese, a melyet *Vuk Karadsić* gyűjteményében olvasunk (Зла Жена, a gonosz asszony), szépen mutatja az egyesülést.

A férj és a feleség a letarolt mező neve felett vitakoznak s az asszony két ujjával az ollónyírást utánozza. Eközben, mert nem az útra nézett, hanem férjének szemébe és az ollójára, egy gödörbe esik. A férj dühös és nem húzza ki, de néhány nap múlva megszánja, kötelet vesz magához és keresésére indul. Itt is az ördögöt húzza ki helyette, a ki azonban az egyik oldalán egészen fehér.

Az ördög megmagyarázza e tünemény okát: »Egy sarokba szorított az a gonosz teremtés s ez az oldalam, a mely kifelé esett, a mérgétől egészen megöszült. Ezzel az ördög egy füvet szakított ki a földből s emberünknek adta e szavakkal: »Ime vedd és tedd el. Én pedig majd belebújok a czár leányába, a sok doktor, pópa, kalugyer mind nem tud rajta segíteni; ekkor eljössz te és evvel a fűvel megsimítod. Erre én kimegyek, a czár neked adja a lányát és társul fogad az uralkodásban.« Így is lesz, de mikor kiüzi az ördögöt, ez oly nyelven, melyet csak ők ketten hallottak és értettek, figyelmezteti, hogy többé ne kísértse meg háborgatni. Ezután a szomszéd király leányába száll az ördög. Meghallják, hogy a szomszédban is volt hasonló eset s ott valami orvos kigyógyította a leányt és most a czár veje. A király tehát levelet ír neki, tudtára adva, hogy gazdag jutalomra számíthat. De emberünk nem mer menni, mentegetődzik, hogy ő a gyógyítással felhagyott, el is felejtett már gyógyítani. A czár másik levelet is ír neki és kijelenti, hogy hadat indít az ország ellen, ha nem jön. Ekkor aztán nagy kénytelen felkészül és elmegy. Az ördög elé érve így mentekezik: »Nem azért jöttem ám, hogy kiűzzelek, hanem tanácsot akarok kérni tőled. A feleségem kimászott a gödörből s még hagyján hogy engem keres, de terád szörnyen dühös, mert te nem engedted, hogy kihúzzam a gödörből.« Az ördög egy rémült kiáltással kiugrik a lányból be a tengerbe; sohase látták többé az emberek közt.

A gonosz asszony meséje a szláv népek közül a cseheknél és délszlávoknál is megtalálható. A cseh mesét Benfey különösen kiemeli, mint rendkívül szellemes változatát, valóban költői átalakítását a meseanyagnak. Ez is azonban, meg a belgár is, már

meglehetősen eltér a mi mesénktől. A cseh mese, mely *Nemes, Westslavische Märchen* (Leipzig, 1857.) cz. gyűjteményében jelent meg, kivonatban a következő:

Kató meg az ördög. Kató gonosz, nyelves teremtés volt. Nem is kellett senkinek, otthon vénült, míg negyven esztendő nem lett. Bár vasárnaponkint mindig első volt a tánczhelyen, sose tánczolt vele senki. Egyszer ki is fakadt: »Ilyen vén lettem és még sohasem tánczoltam legénynyel; nem bánám már, ha az ördög lenne is, csak vinne!« S csakugyan egy vadászruhás úr lép a szobába és Katót tánczra kéri. Egész este vele mulat a többiek nagy álmélkodására, mert senkisé ismeri a jövevényt. »Ó bár örökké veled tánczolhatnék!« sóhajtoz Kató. »Az meglehet. Kapaszkodjál csak a nyakamba s jőjj velem!« Az idegen, a ki senki más nem volt mint az ördög, egyenest a pokolba száguld Katóval. De Kató oly feszesen ül az ördög nyakán, hogy senkise bírja leszedni, az ördög kénytelen visszanyargalni vele a földre. Dühös, fáradt, kiveri a veríték, de Kató nem enged. Végre meglát egy pásztor nagy bundájában; ennek könyörög hát, hogy tartsa egy kicsit az asszonyt, míg ő magához tér. A pásztor megszánja, de csak neki is nehéz lesz a teher s mesterkedik, hogy megszabaduljon tőle. Kihúzza a karját a bunda egyik újjából, majd a másikkól, kigombolja a gombokat sorban s mikor egy tó közelébe érnek, bundástul belezúdítja Katót. Az ördög nem győző hálálkodni neki s megígéri, hogy meg szolgálja.

Abban az országban, a hol ez történt, egy fiatal fejedelem uralkodott. De könnyelmű ember volt, éjjel-nappal tivornyázott, az uralkodást két helyettesére bízta, a kik egy cseppet sem voltak jobbak nálánál. Az udvari csillagvizsgáló meg is jósolja nekik, hogy el fogja vinni őket az ördög. Ekkor ördögünk elérkezettnek látja az időt hálája lerovására s így szól a pásztorhoz: »Én el fogom vinni a fejedelem két helyettesét a pokolba. Te ekkor megjelenysz a palotában és fölszólítasz, hogy távozzam. Én elmegyek s te adass két zsák aranyat megadnak szolgálatodért. Így tégy a másik helyettessel is. De akkor aztán elég — a fejedelmet meg ne próbáld menteni, mert életeddel lakolsz.« Az ördög csakugyan elmegy az egyik kormányzóért. Nagy néptömeg verődik a kastély köré nézni, mint hurczolja pokolra a halálsápadt bűnöst. Ekkor ott terem emberünk s visszaparancsolja az ördögöt. Szívesen megadják neki a kért két zsák aranyat. A második kastélyban szakasztott így folyik le a dolog. De most a fejedelemre kerül a sor; ez sejtí sorsát s már előre elküld a pásztorért, hogy annak idején vegye pártfogásába. »Jaj uram, már ezért nem állok jót, te nagy bűnös vagy, igyekezzél jó fejedelem lenni s uralkodjál bölcsen és igazságosan, a mint illik, akkor megpróbálom, ha mindjárt magamnak kell is elkárhoznom.« A fejedelem ettől a naptól fogva olyan jól uralkodott, hogy már kívánni sem lehetett jobb fejedelmet. A rettegett napon — holdtöltekor — gyászruhában várta az ördögöt. A pásztor lélekszakadva jó s Kató nevének említésével visszatérésre bírja. Azóta a fejedelem mellett él, mint tanácsosa és barátja; a négy zsák aranyat pedig kiosztotta a szegények közt.

Délszláv mesét kettőt találunk Fr. S. Krausz *Sagen und Märchen der Südslaven* (Leipzig) cz. gyűjteményének II. kötetében. Mindakettő más mesékkel keveredett össze. Az egyik: *Ein böses Weib ist ärger als ein Teufel* (93. sz.), a másik: *Fliehe Teufel, das Weib kommt* (113. sz.). Az első úgy indul mint a Jókai ördöge, de itt az ördög hálából egy varázsvesszőt ad a favágónak, a melylyel aztán az a feleségét mindenféle állattá változtatja, míg végre az asszony kaparítja kézhez s változtatja vele számárrá az urát, a miben egyúttal a vaskos népmorál is kifejezésre jut. A másik még érdekesebb. Itt a szegény ember nyomorúságában eladja a lelkét az ördögnek, a ki hús esztendő múlva el is jön érte. De a felesége — a kivel itt egészen jól él — megmenti, egy palackba csalja az ördögöt s évekig benne tartja. Innen egy katona menti ki, a kivel aztán ugyanaz a történet megy végbe mint a többi mesében, a katona végül az asszony nevének említésével segít magán.

Már ez a mese is rámutat, de még inkább egy finn mese, arra a mesekörre, a hova a gonosz nő meséjét is számítanunk kell. Ebben a finn mesében nem démon vagy ördög, hanem maga a személyesített *Belegség* jelenik meg s akarja elragadni áldozatát. Ez igen fontos momentum, mint alább ki fogjuk fejteni. Maga a mese a *Suomen Kansan Satunya ja Jarinoita* című finn mesegyűjteményben jelent meg, a honnan Halász Ignác magyarra fordította (Pesti Napló 1892. decz. 25.). Minthogy nehezen is hozzáférhető, itt adjuk a fordítást:

A javas ember és a Belegség (Tietejä ja tanti).

Volt egyszer egy ember meg egy asszony. Ezek rosszul éltek és az embernek semmi nyugsága se volt a feleségétől, a ki mindig porlekedett és zsémbes volt. No, egyszer megugrott az ember a zsémbes felesége elől és bánatos szívvel az erdőbe baktatott. Ottjártában két szikla között egy gödröt pillantott meg, a melyik olyan mély volt, hogy nem lehetett a fenekét látni. Már bele akarta magát az ember vetni, annyira el volt keseredve; a mint azonban föltekintett az égre és az Isten teremtetten szép világot maga körül látta, más jutott az eszébe. Nem ugrott bele a mélységbe, hanem elfutott arról a helyről és ismét haza ment.

Mikor belépett a kunyhójába, hallotta, a mint a felesége csak úgy magában zsörtölődött. Nem sokat törődött vele, hanem bátran oda állt a zsémbeskedő felesége elé és azt mondta: »jőjj menjünk el pénzért; az erdőben barangoltamban kincset találtam.« Az asszony tüstént abbahagyta a perelést és azt mondta: »Micsoda? kincset találtál? Ugyan barátocskám, merre találtad? Aztán hamar haza hozzuk ám, hogy más valaki el ne vigye valahogyan!«

Hát kimentek az erdőbe, békeségesen lépegettek egymás mellett, mint két jó barát, és az egész idő alatt arról csevegett az asszony az urának, hogyan rendezkednek majd be, hogy éldegélnek majd, mikor a kincset megkaparították. Végre oda értek a mélységhez és az ember azt

mondta a feleségének: »látod, ott a pénz a gödörben, nézz csak bele a széléről.« Az asszony oda ugrott csak pislogatott, csak pislogatott lefelé, hogy a fenekét megláthassa; ekkor azonban az ura, a ki szinből fogta hátulról, hogy bele ne pottyanjon, hirtelenében beletaszította a mélységbe; — aztán nyugodtan haza ment.

Hát egy pár napig egyedül élt az ember a knyhójában. Ekkor azonban elkezdett unatkozni, mivel nem volt társa s el-előprenkedett, gondolta magában: »rossz volt avval a gonosz asszonymyal élni, de rossz az élet gonosz asszony nélkül is!«

Avval egy fadarabot kötött egy kötélre és elment, hogy a feleségét kihúzza a gödörből, ha netalántán még életben volna. Oda lépett a gödörhöz és alig hogy leeresztette a kötelet, valaki már belekapaszkodott. Mit volt mit tennie, az ember csak húzta, csak húzta a kötelet, de a mint a végében lógó alakot felhúzza a gödör széléig és megnézte, — hát uramfia, nem is a maga felesége lógott a kötélben, hanem más valami asszony. Az ember megijedt és gondolta magában: »mi közöm nekem más asszonyhoz?« Már épen el akarta a késével a kötelet vágni, mikor az a másik kétségbeesve rimázkodott: »óh testvérkém, aranyos testvérkém, ne vágd ketté a kötelet, segíts ki innét!«

Hát sajnálkozott az ember, mikor látta, milyen félsz fogta el azt a másikat; nem vitte rá a lelke, hogy kettévágja a kötelet, hanem fölsegítette az asszonyt, mikor ez biztos földön volt, azt se tudta, hova legyen örömeben és nagy hálálkodva köszönte meg az embernek a jóságát. »De jó volt, mondá, hogy kisegítettél a gödörből, aranyos testvérkém, mert tegnap egy dühös asszony jött le. S avval lehetetlenség volt ott lent élnem.« — »Ejnye, ejnye, hát ez rosszul esett neked, te szegény,« mondta az ember; »no hát most mi a szándékom?« — »Bizony azt még magam tudom,« felelte az asszony; »hallod-e, éljünk együtt és járjuk be kettecskén a világot.« — »Az nem is volna olyan rossz!« felelte az ember; »az egyedüllét nagyon szomorú dolog. De miről éljünk?« — »Soha se búsulj, majd tudok én rá módot,« mondta az asszony. »Te majd javas ember leszel, én meg Betegség s ha valakit megbetegítek, te oda jössz segíteni; ilyen módon majd csak keresztül-vergődünk az életben.« — »Igaz bizony, csak kell valami hivatal,« gondolta az ember és javas ember lett belőle, az asszony pedig betegség lett, úgy a mint megbeszélték.

Hát elindultak ketten a világba és úgy éldegéltek, hogy az asszony megbetegítette az embereket, az ember pedig meggyógyította őket s olyan szépen végeztek együtt a dolgokat, hogy a betegek mindig meggyógyultak, a férfi pedig dúsgazdag lett a kapott fizetésből. Bizony szép dolog volt gazdag emberként élni, de a mint a Betegség idők multával mindenféle dolgot adott neki és soha sem volt nyugsága, mert minden istenadta helyre elvitték gyógyítani. utoljára nagyon megunta a mesterségét. »Hiszen eleget meggazdagodtam,« gondolta magában, »most már leteszek a hivatalomról.«

Avval szerzett magának egy nagyon mérges, harapós kutyát s egy zsákba dugta, a hol derekasan morgott és vonított. Ezalatt megint meg-

szállt valakit a Betegség s mikor az embert hivatták, odalépett a Betegséghez, a gödörből került asszonyhoz és azt mondta: »Ne kínozd többet az embereket! Ha nem teszed meg szóval, majd kieresztem ebből a zsákból azt az asszonyt, a ki tégedet annak idejében, úgy megkínzott a gödörben!« A mint azt mondta, megbökölte a botjával a mérges kutyát a zsákban, úgy hogy hangosan elmordult. A Betegség meghallotta ezt és félelmében így könyörgött az embernek: »Aranyos testvérkém, ne ereszd szabadon azt az asszonyt. Dehogy kínozom többet a betegeket és azután te is nyugságban élhetsz!« — »No jó, ha fölhagysz a mesteriséggel és nem kínozod többé haszontalanul az embereket, akkor az asszony is bent maradhat a zsákban,« mondta az ember és haza ment a zsákjával

Ilyen módon megszabadult gonosz társától és nem kellett többé javas emberként idegen helyekre járnia, hanem szépen berendezkedett a régi kunyhójában s ott úgy élt mint annak előtte. — Eddig van a mesém.

Ez a mese a személyesített Betegség felvételével már tisztán utal ama mondanakörre, a melyhez az egész Jóká-mondát számítanunk kell. Lazár Seineanu, a ki *Basmele Române* (Bucuresci, 1895.) című kitűnő művében a román mesék összehasonlító tanulmányát adja, a *Mortea* című fejezetben tárgyalja a Benfeytől felvett ind és perzsa idevágó meséket, kapcsolatban a megfelelő románokkal. Eszerint mesénkben főmomentum *a halál kijátszása*, mely az egész mesekörnek hovátartozandóságát is megjelöli. Benfey is érinti ezt, de nem fejezi ki határozottan, ő inkább a csodás gyógyulásra veti a fősúlyt. Így a Jóká ördöge közel rokonságba kerül azzal a mondanakörrel, a melynek legismeretesebb darabja a Grimm testvérek meséiben közölt *Gevatter Tod*.¹

E mesében egy szegény ember a Halált hía komájának, mert előtte mindenki egyenlő, szegényt gazdagot egyként elragad. A Halál halás és mikor a gyermek felnő, megadja keresztapai ajándékát. Kiviszi az erdőre s egy fület mutat neki, miközben így szól: Híres orvossa tesznek. Mikor beteghez hínak, mindannyiszor meg fogok jelenni; ha a beteg fejéhez állok, bizvást monjhatod, hogy meg fogod gyógyítani; beadod neki ezt a fület s ő egészséges lesz. De ha a beteg lábához állok, akkor az enyim s te azt mondd, hogy minden segítség hasztalan, nincs olyan orvos a világon, a ki meg tudná gyógyítani. De vigyázz, nehogy a fület akaratom ellen használd, különben póruljársz.« Az ifjú csakugyan rövid idő alatt a világ leghíresebb orvosává lesz. Egyszer azonban a király betegedett meg. Hivatják, de mikor a betegágyhoz lép, már a lábánál áll a Halál. »Hátha egyszer mégis kijátszhatnám,« gondolta és megfordítja a beteget az ágyban. A király meggyógyul, de a Halál megfenyegeti az ifjút mondván: »Most az egyszer megbocsátok, mert keresztfiam vagy, de ha még valaha meg mersz csinálni, terád kerül

¹ E mesének egy gyenge változata megvan Erdélyi Magyar Népmeséiben (Pest, 1855.) és Benedek Elek Magyar mese és mondavilágának II. kötetében A szegény ember és a Halál címen.

a sor.« Nemsokára halálos betegségbe esik a király egyetlen leánya. A király kihirdeteti, hogy a ki meggyógyítja, vejévé és örökösévé lesz. Orvosunk is pályázik, de az ágy lábánál ott áll a Halál. A királykisasszony szépsége azonban úgy elveszi az eszét, hogy még egyszer kijátszsa keresztapját. A király lánya meggyógyul, de az ifjúnak veszni kell. A Halál megkapja jéghideg kezével s egy földalatti barlangba viszi. Ezer meg ezer gyertya ég ott beláthatatlan sorokban, némelyik nagy, másik kicsi, a harmadik közepszerű. Minden pillanatban kialszik egy-néhány. »Látod — szól a Halál — ezek az emberek életlángjai. A nagyja a gyermekeké, a közepszerű a házásoké, a kicsi az aggoké. De néha a gyermekeknek, fiataloknak is csak kis lángjuk van.« »Mutasd meg az enyémet,« kéri az orvos. A Halál egy kis gyertyavégre mutatott, a mely ép kialvóban volt. Az orvos most könyörög, hogy gyújtson neki a Halál más gyertyát, még szeretne örülni az életnek. A Halál úgy is tesz, mintha egy új nagy gyertyát akarna meg gyújtani az orvos gyertyáskáján. De bosszút akart állani és szántsándékkal leejti a gyertyáskát, az kialszik s az orvos holtan rogy a Halál karja közé.

A mese eleje és vége, látjuk, egészen különböző, már más népi nézetek tükre, bár van olyan változata is, a hol az orvos másodszor is kijátszsa a halált (Wolf, Hausmärchen. 315 l.). Mégis az egésznek lényege rokon a Jókamesékkal. Van azonban a Jókameséknek egy másik távolabbi rokonsága is: azok a mesék, a melyekben egyvalaki *akarata ellen lesz orvosná*, mint Jóká másodízben: a kénytelen orvosok, a botcsinálta doktorok mondái. Mint a legtöbb Európába került mese, ez a motívum is a Çukasaptati-ra vihető vissza (40. éj), onnan átkerült annak perzsa fordításába a Tütinâmeh-be s innen Európába. A francia fabliauk közt már többféle földolgozását találjuk. (Pld. Le Grand d'Aussynél 1779, I. 398, 410. Dunlop-Liebrecht 107 l. 277 j.) Legismeretesebb a Molière-é, a ki *Le médecin malgré lui* című bohózatában használta fel. Molière, a ki tudjuk mily ellensége volt az orvosoknak szegény, megörült e tárgyának, a mely kisebbitésükre oly alkalmasnak látszott. Nála Sganarelle favágó és Martine a neje, a veszedő házaspár. Mindjárt a darab elején Sganarelle jól elveri Martinet nyelveléséért, mire az bosszút esküszik. Csakhamar meg is jó az alkalom: két szolga orvost keres uruk leányának számára, a ki nagy beteg, nem tud szólni. Az asszony elhitei velük, hogy az ő ura csodadoktor, csakhogy addig nem akar gyógyítani, a míg jól el nem verik. »Ha csak ütni kell, mienk a vásár«, felelik s a szegény Sganarellet, a ki mitsem sejtve vágja fáját, hosszas, hiábavaló kapacztatás után istenesen eldöngetik. Ekkor aztán hajlandó gyógyítani. Az eredeti mesékben azzal gyógyítja meg a leányt, a kinek torkában kelés van, vagy más változat szerint szálkát nyelt, hogy nevetésre bírja, mire a kelés fölfakad, illetőleg a lány kiköpi a szálkát. Sganarelle is megneveteti egy ízben Lucinde-t, de a gyógyulást aztán Molière összeszövi egy szerelmi történettel, a mely már saját leleménye.

A gonosz nő meséjének ez a mellékága hajt egy galyacskát abban a feldolgozásban, a mely már irodalmi és nem kisebb embertől való, mint a híres Macchiavelli. Ő dolgozta fel *Belfagor* című novellájában a mesét a következő változattal: »Tömérdek pokolra kárhózt lélek panasolta, hogy minden szerencsétlenségüknek oka a feleségük volt. Az alvilág bírái meg akarnak győződni róla, igaz-e ez az állítás, vagy csak rágalom. Belfagornak, a főördögnek, tehát meghagyják, hogy emberi alakot öltve tíz esztendeig éljen a földön a házasság kötelékében. Belfagor Florenzben meg is házasodik. Neje kevély, uralomravágyó és oly szerencsétlenséget hoz férjére, hogy menekülnie kell. Hitelezőtől üldöztetve egy paraszt könyörül meg rajta s elrejtí. Hálából elbeszéli neki történetét és megígéri, hogy gazdag emberré teszi, nőkbe fog belebújni és csak általa hagyja magát kiüzetni. Bele is bújik első ízben egy florenczi nőbe, aztán a nápolyi király leányába. A parasztnak adott ígérét azonban megtartja s mind a kétszer kitakarodik, az pedig nagy jutalmat nyer. De a második eset után kijelenti, hogy tartozása véget ért és jövendőben óvakodjék vele találkozni. Az ördög most VII. Lajos francia király leányába bújik. Ez hallotta a paraszt hírt és érte küld. De emberünk Belfagor bosszújától féltében nem akar menni; ekkor ütlegekkel kényszerítik. *botcsinálta doktor lesz.* Belfagor iszonyú dühbe jön, mikor meglátja és szörnyen megfenygeti. A paraszt ekkor azzal a már szokott csellel él, hogy az ördögnek azt mondja, hogy a felesége jön. Az ördög persze inkább akar a pokolba kerülni, mint gonosz felesége karjai közé és elszáguld.« A mese még más irodalmi feldolgozókra is talált. Legnevezetesebb ezek közt az Abstemiúsé: *Hecatomythium*, Velence 1495.

Ezek a gonosz nő meséjének népi és irodalmi változatai az egyes nemzeteknél. A számot még bizonyára lehetne szaporítani, de a változatok valószínűleg csak a már ismert motívumok hajtásainak bizonyulnának. Vajjon vette-e a mi népünk is tudomást e mesekincsről? Megvan-e Jókai ördöge a magyar népmesékben és honnan vette a tárgyat nagy költőnk, Arany János, a ki a Jókai ördögét oly népszerűvé tette?

Jókai ördögét mindjárt abban a mesegyűjteményben megtaláljuk, mely először vállalkozott rá, hogy a magyar nép mesekincsét Grimmék módjára feldolgozza: Gaal Györgynek 1822. német nyelvű gyűjtésében: *Märchen der Magyaren*. Ebben mindjárt a 4. mese a mienk: *Des Teufels Schrecken*.

Egy vén ördögnek kedve kerekedik megpróbálni a házaseletet, a melyről olyan sok jót hallott a földi emberektől, — tehát ép ellenkező okból, mint Belfagor. De rútsága miatt mindenütt kikosarazzák s végre elkeseredésében egy csúnya, vén asszonyt vesz el, a ki már hat férjet küldött a másvilágra. Ez az asszony hozzá még olyan kiállhatatlan, veszekedő teremtés is, hogy az ördög csakhamar megszökik előle és a pusztaiban és erdők közt bolyong. Egyszer egy vékony emberkével talál

kozik, a ki mindenféle füveket keresgélt. Megismerkednek s kiszül, hogy az emberke is gonosz felesége elől menekült világgá. Az ördögöt ez úgy meghatja, hogy barátságos köt vele. Meggyülvén az egész emberi nemet, majd ezt, majd azt szállja meg s előbb nem hagyja abba a gyötrést, míg emberünk füveivel meg nem jelenik és ki nem úzi. Így rövid idő alatt olyan sok pénzre tesznek szert, hogy az erdő odvas fái már alig győzik befogadni. Egyszer azonban az ördög észreveszi, hogy kedves társa megrövidíti: nem adja oda a keresménye felét, hanem néha bizony még a harmadát sem. Tehát bosszút esküszik. Rettenetesen megszáll egy parasztasszonyt és akármint erőlködik a javas ember, nem tágit, hanem még fenyegetőzik. Ekkor a parasztnak jó ötlete támad, oda szól neki: »Ha ki nem takarodsz menten, ide hívom a feleségedet!« Az ördög erre nagy zaj és kénkfüst közepett a pokolba nyargal.

Ez egyike a kevésbé elmés változatoknak. Ügyesebb a másik, a melyet Arany-Gyulai népköltési gyűjteményének III. kötetében, mint székelyföldi mesét olvasunk s melynek elején a francia fabliau csattanóját is megtaláljuk. Arról van a címe is: *Mondjad hát: széna!*¹

Egyszer volt, hol nem volt egy ember. Csak ide nem messze Gyalakután. Volt ennek az embernek annyi leánya, akár a rosta lika, de az egészre sem kellett annyit ügyelődni, mint a legkisebbre. Furfangosabb volt az adta leánya még az ördögnél is. Annyit sem hajtott apja szavára, anyja szavára, mint egy mákszem. Verték, ütötték: nem használt.

A leány egyszer fogja magát s elszökik. Meg sem állott Nagy-Galambfalvaig. Hogy oda megy, beáll szolgálatba. Jó dolga volt, serény volt, megszereti egy legény s elveszi. Élnek egy darabig békességben. Azt mondja egyszer a menyecske az urának:

— Halla-e! menjünk el apámuramékhoz. Lássuk meg: élnek-e, halnak-e.

Ők bizony neki czihelődnek, felkészülnek, szekér elé fognak két tehéntinót s elindulnak Gyalakuta felé. Mikor mendegélnének Szent-Györgyön keresztül, meglát az asszony egy boglya szalmát az udvari csürkertben. Mondja az urának:

— Né, halla-e! mekkora szénaboglya van a hajt!

— Mondja az ura:

— Nem széna az, hanem szalmaboglya, feleség.

— A' nem, halla-e! mert a széna!

— A szalma! — mondja az ura.

A hajt úgy összevesznek, hogy a menyecske haját is tépte nagy bosszúságában. Szidta az urát, hogy mért nem mondja ő is, hogy: széna! De az ura mindég csak azt erősítette, hogy: szalma. Erre a menyecske felkapja az eczetes korsót, s úgy a tinók közé teremti, hogy mind

¹ Benedek Elek *A székely menyecske* címen dolgozta fel a Magyar mese és mondavilág II. kötetében.

miszlikbe¹ megy, a tehéninókák megijednek, megfutamodnak, keresztül-kasul az uton, mindent összerontanak.

Eleget mondja az ura, hogy ne bolondoskodjék, de a menyecske mind csak azt kívánta, hogy az ura mondja azt, hogy: széna. De csak biz azt mondta: szalma. Erre még jobban neki durálta magát a menyecske, az inget is kivette nyakából, sirt, duzzogott. Az ura csak csillapította, mondta neki:

Feleség! közel vagyunk Gyalakutához, ott minden ember ismer, hagyj fel bolondságoddal.

— Mondjad hát, hogy széna.

— A bizony szalma.

Megérkeznek az apjékhoz. A menyecske összekörmölve, borzasan, megtépászva, leszáll a szekérből. Egyenesen bemegey a házba, de nem szól senkinek egy szót se. Eleget kérdi az anyja, hogy: mi lelte? mi baja? Lefeküdt az ágyba s hallgatott, mint a néma. Eleget mondta az ura.

— Kelj fel feleség, mert szégyen a dolgod. Ne tedd magad.

— Mondjad hát: széna.

— A bizony csak szalma!

Este lesz. Jönnek-mennek a látogatók, az atyafiak. Egy sem maradt el a menyecske zelletségeiből,² mindenik sajnálkozik a betegségén. Hívják vacsorára, nem megy. Ágyat vetnek másúvá,³ hogy lefeküdjék oda. Egyet sem szól, még nem is mozdul.

— No e bizony meghalt.

Elmennek a pap után. Addig az ura pustogja⁴ neki.:

— Állj talpra, mert mindjárt megmondom, hogy csak teszed magad.

— Mondjad hát, hogy: széna.

— A bizony csak szalma.

Eljő a pap, ádászkozik, imádkozik s avval elmegy. Megvirrad, nézegetik, hogy él-e vagy meghalt? Hát se nem szól, se nem szuszog: a szemét is behunyta. Gondolja magában, hogy majd rá ijeszt az urára. Az ura pedig csak pustogja neki:

— Ne bolondozz feleség! mindjárt nyújtó padra tesznek, harangoznak, rutul lesz a dolgod.

— Mondjad hát: széna.

— A bizony szalma.

Elnyújtóztassák, sirassák, kivált mikor megkondítják a harangot. Eljő a temetés ideje, koporsóba teszik, gyűlőt huznak, mindenfelől bomlik a tenger nép, lezárják a koporsót, a pap prédikál. Mikor elvégezné a prédikációt, ismét pustogja a szegény ember:

— Feleség! vége életednek mindjárt visznek a temetőbe, szólj, ébredj!

— Mondjad hát: széna!

¹ Miszlikbe = apró darabokra.

² Zelletség = rokonság.

³ másúvá = máshová.

⁴ pustog = suttog.

— A bizony csak szalma.

Megindítsák ki a temetőbe, leteszik a sirhoz, hogy eresszék le kötéllal. Oda surlódik az ember s ismét csak pustogja:

— Feleség! add ki magad, mindjárt betakarnak, soha míg a világ ki nem jössz innét.

— Mondjad hát: széna!

— A bizony szalma.

Leeresztik a koporsót, minden ember egy galyat vet rá előbb s avval szépen betakarják.

No! a nép elmegyén. A menyecske most veszi magát észre, hogy milyen bolondul cselekedett. Azt mondja magába:

— Bár az ördög vitt volna el engem!

Erre a szóra hallja, hogy ássa valaki a sirját. Megőrül, hogy az ura gondolkozott meg, bizonyosan az ássa. De hát a bizony nem úgy van: az ördög ásta. Szépen felnyitotta a koporsót, s azt mondá a menyecskének:

— No, ha engemet kívántál, jere velem, ülj fel a nyakamba.

Felül biz a menyecske, még pedig jó hekkesen s kikerekednek a föld szinyére.¹

— No most szállj le! — mondja az ördög.

— E — en!?

Még feljebb ült s amugy sarkantyuzta, hogy vigye haza.

— Szállj le hé! — kiáltott az ördög.

— E-en! — felelt a menyecske.

Megijed az ördög, hogy már mi az isten haragját csináljon vele. Fut egyik hegyről a másra, sebes vágatva. A mint fut, találkozik egy vörös csákós huszárral. Istenkedik neki, hogy szabadítsa meg a menyecskétől, mert gazdag emberré teszi. A huszár előbb rendjin szépen fogja, de mikor látta, hogy nem használ a szép szó, kirántsa a kardját.

— Szállj le kujon teremtetted, mert mindjárt megöllek a kardommal. A menyecske sem veszi tréfára a dolgot s leszökik az ördög nyakáról.

— No te huszár, — mondá az ördög, — jóért jóval fizetek.

Én most elmegyek a király udvarába, belebujok a királynéba; te jere oda s csak annyit mondj: indulj komám! De addig ki ne hajts engem belőle, míg a király nem igéri a leányát s hóta után egész királyságát. Azután egy más királynéba bujok, abból is hajts ki egy jó summa pénzért, de osztég mikor a harmadikba bujok, onnét ki ne hajts, hiába ne is próbálj.

Elmegyén az ördög, s belébuvík a királynéba, hogy mennyi doktor mind elé gyűljön. Mind elé gyűlnek, de egy sem tud a királynén segejteni. Megérkezik a huszár is, bejelenti magát, bemegyén. Hát a királynét körülvette a zelletsége, sirtak, pizögtek, pöcsörögtek, hogy kifogynak belőle. Elé áll a huszár, megfogja a királyné pulzusát, gon-

¹ Szinére.

dolgozik, keresztet vet a királyné homlokára, s azt mondja: indulj komám.

Egyszeribe az ördög kibujik, de hogy szómat össze ne keverjem, addig a huszár nem fogott semmibe, míg a király meg nem ígérte, hogy neki adja a leányát, s hóta után egész királyságát.

Elment most az ördög s belebujt egy más királynéba.

Összehívják a mennyi doktor az országba csak volt, de egy sem tudott segíteni rajta. Azon közbe hire megy a huszárnak s elhívják azt. A bizony ki is ugratá egy jó summa pénzért.

Elmegy az ördög a harmadikba. Beléhelyezkedik egész lelke nyugodalmára, nem félt, hogy a huszár ismét kizaklatja.

A harmadik király is meghallja a huszár hírért, utána is küldött, ígért tenger sok pénzt, csak meggyavítsa az ő drága feleségét. Kiált is egyet a huszár: indulj komám! De biz az ördög egyet se mozdult. Úgy hallgatott, mint a süket dicszó a rozszba!

— Indulj komám.

Az ördög nem mozdul. Harmadszor is neki káromkodja magát:

— Fikkom teremtette! indulj, mert érkezik a székely menyecske!

Egyéb se kellett a szegény ördögnek. Úgy kipattant a királynéból, mint a pereszlen s úgy elvetette magát, hogy még e mai szent napig is mind fut. Holnap legyen a kietek vendége. (Kriza János hagyatéka.)

A mese további folyamában, látjuk, a cseh meséhez hasonlít, a lovaglás motívuma egyez, egészben pedig az elmés változatoknak egyike. A fabliau-motívumot megtaláljuk önállóan is népköltésünkben. Kriza Vadrozsáiban *A huszár és szolgáló* azon vitakoznak, hogy az a furcsa állat, a mely ép kijött a vízből: *rák-e* vagy *mász*. A katona azt mondja: A bizon húgom: *rák*, a szolgáló meg csak erősködik, hogy: A bizon *mász*. Ezen aztán úgy összekülönböznek, hogy fölfordul bele az egész falu.

Kedves költemény már irodalmi feldolgozásban Tompának *Három a daru* című kis elbeszélése. A férj és feleség este az ablakba könyökölve beszélgetnek. Egyszerre meglátnak egy darucsoportot, mely egy kölestáblára telepedik s nagy zajjal megint elrepül.

És szól a férj, csak hogy szóljon, —

(Sokszor vagyunk ilyenmódon),

Szólt, a mi *jött* nem gyanítván,

»Mind elszállott. . kettő híján.«

S a nő, üzni kész a dolgot:

»Csak egygyel több mint te mondog;«

»Benne nincs hasznom, se károm;

Hanem *kettő!*« — »Három! három!«

»Jó, jó!« mond a férj nevetve,

De a nőnek semmi kedve!

Duzzog és *élt* ad szavának:

»Én se vagyok még talán vak!«

És tovább foly, — szó kél szóra,
 Szele pernyét, szikrát szórva;
 Perpatvar lesz a beszédbül,
 Semmiségen nagy vár épül...
 Omló könynyé válik végre
 Az asszonymak búja, mérge;
 S nagy szó tölti be a házat:
 »Mily zsarnokság, mily gyalázat:
 Nyomorunknak nincsen mása...
 Mit szemünk lát, azt se lássa!
 Lázadás; ha kezdenénk mi
 Gondolkodni, tudni, vélni...
 A nők rabnók, árnyak, semmik...
 Jogaikat, jaj, ha sejtik!«

Igy fokról fokra szállván az indulatok, az asszony mérgében meg-
 betegszik s addig nem bír rajta segíteni sem orvosság sem szeretet, míg
 a férj el nem ismeri, hogy a daru valóban — három.¹

Jóka ördögének harmadik magyar változatát *Szél Farkas*,
 a debreczeni tábla tanácselnöke és irodalmunknak régóta lelkes
 bűvára találta meg. A debreczeni vásáron hat elrongyolott sárga
 papírlap vonta magára figyelmét. Honnan valók a lapok, nem
 lehetett tudni, mert sem évszám, sem cím nem volt rajtuk. De
 tartalmaztak egy nagyobb elbeszélést és több apró anekdotát; úgy
 látszott régi kalendárium kitepelt lapjai, miket a rajtuk olvasható
 történetek kedvéért őrzött meg valaki. A nagyobb elbeszélés címe
A gonosz nő és az ördög volt, tartalma pedig feltűnően egyez
 Arany Jóka ördögének meséjével. Szél a lapokat Szily Kálmán
 akadémiai főtitkár urnak küldte meg, vizsgálatná meg értéküket,
 irodalomtörténeti fontosságukat. Így kerültek hozzám. Én a Nemzeti
 Múzeum könyvtárában szerencsésen meg is találtam forrásukat.
 A hat lap az 1844. évi győri kalendáriumból való. Teljes címe:
*Magyarországi, különösen győri kalendárium Krisztus urunk
 születése után 1844-ik esztendőre Győrben, özvegy Streibig Klára
 betűivel.* E naptár valóban nevezetes; a benne található népmonda
 — mint írója nevezi — nem tartalmaz ugyan az ismertetett
 idevágó mesékhez képest új motívumokat sem előadásával nem
 jeleskedik, hanem igen nagy a valószínűség, hogy Arany Jánosnak
 Jóka ördöge megírásánál *ez a kalendárium volt a forrása.* A naptárak a
 régibb olvasóközönségnél még nagyobb szerepet játsztak mint
 manap, különösen ami a szépirodalmi részt illeti; a komáromi
 kalendárium 20—30,000 példányban kelt, a győri is, mely amazt
 külső kiállításában is utánozza, vagy tízezerben. Arany többnyire

¹ Ehhez a meséhez hasonló Gellert-n-k *Die Widersprecherin* című köl-
 teménye, melynek csattanója *Der Hecht ist blau* közmondásszerű szólássá is vált.

a debreczeni vásáron szerezte be könyvszükségletét, a hol ily naptárak is bőven megfordultak. Széll Farkas úr közlése szerint a győri kereskedőknek különösen jelentékeny piacza volt Debreczen. Arany egyébként is szorgalmas olvasója volt a népi termékeknek. Szilágyi Istvánnak egy Majláth Bélához intézett levele tanuskodik róla, hogy Arany 1847-ben ponyvatermékeket kért tőle, s e küldeménynek köszönhetjük *Az ünneprontók* című balladáját, melyet a *Nóták a helytelen és zabolátlan tánczolókról* című ponyva után dolgozott. Az elbeszélés maga pedig annyi egyező vonást mutat, hogy a kölcsönzéshez alig fér kétség. Az időrend sem akadály, a naptár 1844-ben jelent meg, Arany költeménye 1851-ben. De lássuk magát a mesét:

A gonosz nő és az ordög. Népmonda. Élt hajdan egy Joka nevű fiatal pór, ki példátlan türelemmel vala felruházva, s kinek legkedvesb foglalatossága volt, téiben suton, az év más részeiben pedig kunyhója előtti fatuskón üldögeálni és a füstfelleg után nézni, mit pipájából eresztgetett.

Sohasem hallottak róla valamit; igen, sőt én sem lettem volna képes a nevezett Jókát e rege olvasóinak mint monda hőstét föl — s bevezetni, ha történetből szerencsétlen nem leendett egy nőt bírni, ki a veszekedést s viszátkodást oly mértékben szerette, mint Joka a békét.

Ezen szeretetreméltó nő nemcsak különös örömét találta abban, ha házastársát a nap minden részében egész vérig kínoztá; hanem ha ez nem igen sokat csinált szónoklati ömledezései következtében, a véleményhez kézzel fogható magyarázatot mellékolni sem mulasztott el, melyek különböző emlék-jeleket hagytak szelíd urának drága arczulatán. Az ellenmondás annyira szokásává lőn, hogy a szegény Joka már végtére legkisebbre sem merte kérni, annál kevésbbé bátorkodott háziúrhoz illőleg parancsolni. Mert ha minden, veleszületett jószívűséggel mondá is: »Nézd édesem, gondolnám, hogy neked illy módon kellene a dologhoz fogni,« azonnal kiáltá a nő: »Mivel gondolod, ép az ellenkezőt akarom tenni.«

Egy reggel elhagyá Joka kunyhóját, nem rég vett rétyét lekaszálandó. Alig kaszált egy pár órát, midőn már drága fele látogatást tőn nála, megnézni, mennyire haladt munkájában, mely alkalommal el nem mulasztotta Jokát, rendes restsége miatt, derekasan megszidni.

Midőn már hívé, hogy reggelire őt eléggé elkínoztá, távozott ismét, azon fenyegetéssel: hogy délig lekaszálja rétyét, ha ebédet akar kapni.

A szelid Joka mosolyogva ígért minden lehetőt megtenni, s ujra kaszájához nyúlt, de midőn látta, hogy nője a réten keresztül veszi útját, utána kiáltott: hogy megálljon. »Miért?« kérdé a nő, s fergeteg borult homlokára.

Joka. Mivel könnyen szerencsétlenségbe eshetnél.

Nő. Mit krárog ismét e béka?

Joka. Nem mondám már, hogy a rét ezen oldalán egy régi kút

van; mit most a fű egészen benőtt. Mily könnyen léphetsz azon helyre, s eshetsz a kútba.

Nő. Valóban, nem hívém, hogy gondoskodsz rólam.

Joka: Csak nem kétkedsz igazságomon.

Nő: Legkevesebbet sem!

Joka: Nos hát. —

Nő: Nos hát — ép azt teszem, mit föltettem magamban. Te ostoba, képzeled, hogy megcsalsz s követem együgyü fejedet; azt el nem éred most az egyszer.

Joka: De ugyan hallgass csak —

De ki nem hallgatott, az az elkeseredett társ volt, s miután még néhány becsület-nevet szórt volna, merész léptekkel haladt a réten keresztül.

Joka eldobá kaszáját s utána sietett; már majd utolérte, midőn a nő egy hasító kiáltást tőn, és szem elől eltűnt. Valóban a kútba esett, mit Joka emlegetett.

A férj azonnal a kút szélére ugorván lekiáltott: »Élsz még Mára? élsz még?« — de nem jött felelet, és szemei a mélység miatt mitsem különböztethettek meg. Miután még nehányszor hasztalan lekiáltott, oly sebesen mint csak birt, kunyhójába futott, s a leghosszabb kötelet, a milyent csak talált, kihozván ezt a kútba ereszté, s inté nőjét, hogy minden erejét összeszedvén, magát a kötélhöz kösse, hogy így kiszabadulhasson.

Nem sokára érzé, hogy a kötelet ránczigálják, mire egész erejéből húzni kezdé azt. Az izzadság vastag gyöngyökben állt homlokán, és drága felének súlya sokkal nehezebben nyomá őt mint képzelé; úgy hogy többször felhagya munkájával, s lélekzetet kellett vennie.

Sok fáradság után végre látta az édes terhet, az éji sötétségből mindig közelébb jönni: de nem kis csodálkozására egészen feketének látszott, mit azonban azon sötétségnek tulajdonított, mi még azt környezé.

De mint ijedt meg, midőn ez már egészen a kút tetejére ért és benne nem nőjét, hanem az ördögöt ismeré meg.

E jelenet a jószívű Jokát, bár a csere nem igen különös volt is, annyira megijeszté, s oly félelembe ejté, hogy munkájával egyszerre megállt és magában tanácskozni kezdett: kihúzza-e az ördögöt, vagy ismét a kútba ereszsze.

De az ördög, ki gondolatit mindjárt kitalálta, legérzékenyebb kifejezésekkel kéré: húzná ki egészen, gazdag jutalmat ígervén érte; mely ígélet által Joka végre megindítva véghez vitte szabadító-munkáját.

Midőn az ördög már biztos lábon állott, kérdé: »Ugyan mondd meg, ismered-e azon hölgyet, ki most nem rég kútba esett.

Joka. Persze, hogy ismerem azon szerencsétlent, hisz tulajdon nőm.

Ördög. Feleséged? és meddig éltetek együtt?

Joka. Már két éve mult el.

Ördög. Hogy? két év?

Joka. Nem máskép, mit csodálkozol azon?

Ördög. Két év! — Én két órát sem töltöttem vele egészen, és

mint látod, gonoszsága, s pervágya okozta, hogy ezen egy oldalomra egészen halvány lettem.

Joka valóban úgy találta, hogy a szegény ördög, egyik oldalán kevesebbé fekete, mint másikon. És miután annak színe elvesztésén sajnálkozott, folytatá amaz: »Gondolhatod, hogy azon szolgálatot mit nekem tevé, midőn ily hamis nő társaságátul megmentettél, illőleg tudom méltányolni, és meglátod, hogy érte tehetségem szerint megjutalmazlak. Most Rada király udvarába sietek, és ott a fiatal hercegnő személyébe helyeztetem magam.

Megjédve azon állapotul, mibe szállásolásom őt természetesen teendi, atyja azonnal legügyesb orvosokat hívand kigyógyítására s tömérdek pénzösszeget fog igérni annak, kinek előbbi egészségét visszaállítani sikerülend.

Midőn már minden orvos sikertelen próbálá azt, s a hercegnő tébolyodása legnagyobb fokát érendi, te megjelenesz a király előtt, és megigéred, hogy lányát ki fogod gyógyítani.

Ha majd a tébolyodott ágyához vezetend, hajolj rá, s színbül mormogj egy pár szót: — én azonnal elhagyom helyemet, mire kigyógyítását csak neked fogják tulajdonítani, és azért téged leggazdagabban megjutalmaznak. Ezen a módon hiszem jövő szerencsédet megalapítani, s hálámat leróni.

Joka hálálkodva köszöné meg az ördögnek; és ez, midőn még egy fájdalmas pillantást vetett volna halványabb oldalára, a levegőbe tünt.

Alig múlt el egy hónap, már azon hír terjedt, hogy a hercegnét rossz lélek szállotta meg. Legtávolabb helyekről jövének orvosok, megnyerni reménylők azon roppant összeget, mit Rada király ígért annak, ki lányát a gonosz vendégtül megmentendi.

De, bár a királyi lak nagy kórházhoz hasonlított is, melyben több orvos vala látható, mint pórházban légy: mégis sikertelen volt minden fáradtság; sőt a hercegné nyavalyája naprul-napra rosszabulni látszott.

Ezen véstellyes állapot miatt majd kétségbe esvén, és fölingerülve az orvosok sikertelen próbáin, a király következő felszólítást bocsátott hírnökei által közre: »*Mindenkinek tudtára adatik, hogy az, ki a hercegnő egészségét visszaállítani képes, nemcsak annak kezét, de a trónörökösödést is jntalmul nyerendi.*«

Bármily csalogató volt magában ezen ígéret: a jelen volt orvosok egyikének sem tetszett; mivel a hírnökök még e kis toldást mellékeltek hozzá: »*hogy az, ki ezen próbát merészlendi, a nélkül, hogy három nap alatt javulna a beteg, irgalom és kegyelem nélkül felnyársollatik.*«

Ezen felszólítás természetes következése volt, hogy a tudós urak lassankint mind elvesztek a király udvarából.

Most, gondolá Joka, van jó idő kezét munkára tenni; nem késett tovább, s utját a király lakához vevé.

Oda érvén, azonnal a király palotájába ment, s a poroszlóknak, kik a kapunál örködtek, mint híres orvos jelenté magát, ki a hercegnőt kigyógyítani jött, s rögtön a király elibe kért vezetetni.

A poroszlók módfelett örvendtek, ezen hírt hallván; és sietséggel futának a királyhoz őt erről tudósítandók.

Rada király a képzelt csodaorvost azonnal a palotába parancsolá vezetetni, legbarátságosabban fogadá, s azonnal a hercegné szobájába kíséré. Ez midőn a szobába léptek, öröktől tartva feküdt ágyán, kezével és lábaival maga körül verve; e mellett fájdalmasan nyöszörgött.

Ime lásd, monda Rada király nagy szomorúsággal Jókához, mily szerencsétlen betegség lepte meg szegény lányomat. Kísértsd meg, képes vagy é segíteni. Ah! elszaggatott atyai szívem, nem enged mást várni, mint hogy lányom tébolyodott marad, s téged a piacon nyársolva látandlak.

De Joka anélkül, hogy a király szavaira hallgatna, komoly méltósággal lépett a hercegnő ágyához; kezét fejére tevén többször pár értetlen szót mormogott.

E pillanatban az ördög, ígérete szerint, elhagyá lakát: de mielőtt eltűnnék, ezen szavakat súgá a csoda orvos fülébe. »Hiszem, hogy eléggé megjutalmaztalak baráti szolgálatodért, s most a szomszéd hercegnőhöz megyek: de ne kísértsd őt is tőlem megmenteni, mert fáradságod hasztalan leend.« Joka megigérte, egészen kívánsága szerint tenni. A hercegnő azonban ezen pillanattal fogva jobbulását érzé; és valamint a király, ugy az egész udvar magán kívül volt örömeben. Amaz lányát azonnal megeskütteté Jókával, és ez ünnepélyt egész országában tudatta. — A hercegnő csakhamar egészen helyre állván férjével, kit élte szabadítójának nézett, legnagyobb egyeségben s elégteltségben élt. De az ördög olly hamis játékot űzött a szomszéd király lányával, hogy e miatt az egész ország zavarba jött; mely nyugtalanság csakhamar oda is elterjedt, hol Rada király uralkodott.

A szomszéd király semmi módot sem hagyott kíséretlenül; a világ minden részéről legtudósabb orvosokat hivatott, hogy lányát a gonosz-tul megmentse: de minden próba sikertelen volt. A sok gyógytanár között, kik a királynét meglátogatták, találkozott egy, ki épen akkor a Rada udvarában volt, midőn annak lányát Joka oly csodálatosan helyreállította.

Elbeszélé a királynak mi történt Rada udvarában, s tanácsolá, hogy Joka herceghez forduljon; mert hihető: ez az egyetlen ember a földön, ki megmentheti a hercegnét.

A király több főudvari szolgálit drága ajándékokkal azonnal Radához, és vejéhez küldé, s az utóbbit ön kézírásával kéré, hogy a hercegnőt csodaereje által mentse meg a gonosztul. A küldöttek szomoruan, és leverten tértek haza azon tudósítással, hogy Rada veje semmi-kép sem akarja kívánságát teljesíteni.

A király erre még drágább ajándékokat küldé neki, de mindig hasztalan.

Ezek miatt végre dühösségbe jöven, azt izené Radának: hogy ha veje tüstint meg nem jelenik a hercegnét megmenteni, ő megtorlandó e dacot, tartományát haddal pusztítandja, és egy ember életének sem kegyelmezend.

Rada király ezen üzenet miatt nem kis zavarba jött; mivel szomszédjánál sokkal gyengébb volt. A legszorgosabban kéré Jokát, mentené meg a hercegnét, ha mindketten trón és ország nélkül nem akarnak maradni.

Ez midőn látta, hogy minden menckülése hasztalan, és Rada mindig jobban kérte, végre engedett kívánságának; és a szomszéd király országába utazott: reménylven, hogy sok rábeszélés által megindítandja az ördögöt a vár elhagyására.

De midőn a királyi palota közelébe ért, más gondolatra vetemült.

Kíséretét hátrahagyva, olly sebesen, mint csak tőle telt, a palotába futott. Oda érven, az örök és udvarnokok bámulatára örülként rohant szobából szobába, míg végre izzadt homlokossal a hercegnő hálószobájába ért.

Az első, kit a szenvedő mellett meglátott, földalatti barátja volt, ki őt meglátván mérges ránczokba szedé arczát, és szikrázó szemekkel hortyogá elibe: — »Mit akarsz itt? Nem tiltottam é meg: itt engem fölkeresni.«

Ah? felelé Joka, félelmesen pillantgatva az ajtóra, hisz mitsem akarok tőled, vagy bárki mástul, de

Ördög. Nos?

Joka. Nóm —

Ördög. (Elhalaványodva) Nőd? —

Joka. Szerencsétlenségre ismét kiszabadult a kutból, és nyomba követ. —

Alig hallá ezt az ördög; azonnal a nélkül, hogy egy szót ismételtne, gyorsan az ablakon ki, a tengerbe ugrott.

A hercegnő ezután láthatólag jobbul, és a király tömérdek kincscsel halmozá élte szabadítóját és Rada királlyal örökös szövetséget kötött; mire Joka örülve elsüit fortélyán, ismét övéi karjaiba tért, kikkel ezután igen eléült életet élt.

Ez idő óta az ördögrül mitsem hallhatni.

Sz.* M.* 1

Eddig a kalendárium. A két elbeszélés egyezései nyilvánvalók. Arany a tulajdonképeni mesét csak a III. fejezettel indítja meg, a két első Joka és Judit házasesetének jellemzése és mintegy motivációja Joka későbbi viselkedésének. Épúgy nincs meg a nap-tárban Joka bűnhődése — *valamint egyetlen változatában sem a mesének*, — tehát Arany elbeszélése a VII. résztől fogva; ez ismét Arany leleménye, mintegy költői igazságszolgáltatás. Maga Arany mondja e részről:

Nem hallottam erről semmit is pletykában,
Hiába kerestem régi krónikákban.

¹ Ki lehet ez író, minden utánajáramom mellett sem birtam rájönni. A negyvenes években több ilyen kezdőbetűs író neve fordul elő pld. Szilvássy Márton, győri ügyvéd és szerkesztő, Szabó Márton stb., de egyiknek írói működése sem engedett bizossággal a szerzősége következtetni.

A mivel maga utal rá, hogy e rész saját alkotása, de egyszersmind arra is, hogy *forrás után dolgozott*. Azt hiszem a *pletyka*, s a *régi krónika* kifejezések nehézség nélkül alkalmazhatók nap-tárunkra, hiszen világos a költeményből, hogy nem szószerinti értelemben veendő.

Ez okoskodásnál azonban jobban bizonyít az a belső rokonság, mely a két mese előadása közt fennáll. Az eleje még kissé eltér ugyan: Aranynál Judit ételt visz ki Jókának a mezőre, mikor a szerencsétlenség történik, a naptárban meg akarja nézni mennyire haladt munkájában. Már a kút leírása majd szórul-szóra egyez: »A rét ezen oldalán egy régi kút van, mit most a fű egészen benőtt.« Aranynál:

Valahol dugaszban

Mély ó kút vala ott, rejtve fűben, gazban.

Jóka mind a mesében, mind Aranynál *azonnal* az asszony mentésére siet, nem pedig, mint a legtöbb változatban, csak napok múlva.

Az ördög felhúzásának jelene szintén nevezetes módon egyez a részletekben: »Nemsokára érzé, hogy a kötelet ráncziggálják, mire egész erejéből húzni kezdé azt. Az izzadság vastag gyöngyökben állt homlokán úgy, hogy többször felhagya munkájával s lélekzetet kellett vennie.«

Meg is fogta Júdit; legalább érezet

Férje a gúzs végén valami nehezet,

És kezdé nagy ügygyel vonni azt fölfelé,

Mert igen nehéz volt, majd megszakadt belé.

Az ördög a kútban megőszül kínjában. »Pervágya okozta, hogy ezen egy oldalomra egészen halvány lettem.«

Legcsodálatosabb pedig az, hogy félig

Csupa ősz a feje, másutt feketéllik.

Egyez az ördög ajánlata, a királykisasszony megbetegedések a mesében megtévelyodik, Aranynál bolha képében fülébe bújti: az ördög s így zaklatja. Ugyanaz a kihirdetés is: »Mindenkinek tudtára adatik, hogy az, ki a hercegnő egészségét visszaállítani képes, annak kezét, de a trónörökösödést is jutalmul nyerendi;« s még nevezetesebb a toldalék, melyet az összes változatok közt csak itt találunk, hogy »az, ki ezen próbát merészlendi, a nélkül, hogy három nap alatt javulna a beteg, irgalom és kegyelem nélkül felnyársoltatik.« Aranynál így szól a király Jókához:

Tudd meg szegény ember, hogy fejeddel játszol,

Nem gyerekség ám ez; vakmerő a próba,

Mely ha rosszul üt ki, húzatlak karóba.

De ha megorvoslod egyetlenegy lányom,

Hitvesül őt akkor teneked ajánlom;

Vele országomat adom mint vejemnek:

Ugy is nagy nyűg az már nekem, vén fejemnek.

Az ördögűzés részletei már némileg mások, bár kiemelendő, hogy mind mesénkben, mind Aranyánál Jóká ráolvasással űzi ki az ördögöt. Amott »pár értetlen szót mormog«, Aranyánál egy kalendáriomból madárnyelven olvas fel néhány bölcs szót.

Még fölünöbben egyez a második gyógyítás története. A szomszéd király először maga ír. »Önkézíráásával kéré, hogy a hercegnőt csodaereje által mentse meg a gonosztul.« Aranyánál: »Fogja hát a szomszéd, ír egy szép levelet.« Azután háborúval fenyegetőzik, majd hadat vezet, a mely mint gyengébb félre nagy veszedelem az országra. Végre Jóká enged. Az ördögűzés mikéntje ismét majdnem szórul-szóra ugyanaz: »Midőn a királyi palota közelébe ért, más gondolatra vetemült. Kisérétét hátrahagyva, oly sebesen, mint csak tőle telt, a palotába futott. Oda érvén, örülként rohant szobából szobába, míg végre izzadt homlokkal a hercegnő hálószobájába ért.«

Mert — az ellenségtől fegyvernyugvást kére,

Megadá azt mingyár, annak a vezére, —

Ő pedig futott és nagy lélekszakadva

Érkezett a szomszéd fejedelmi lakba.

Az ördög eltávolítása nagyjában szintén egyez, de ez hasonló a többi mesében is. Csak azt emelhetjük ki, hogy Aranyánál is, mint a prózai elbeszélésben, csupán *kétszeri* ördögűzés fordul elő.

E tárgyi okokon kívül azonban még fontosabb körülmény a naptár forrásvoltára nézve az elbeszélés hősnéne neve *Jóka*, Aranyánál *Jóká*. Ezt alig lehet csupa véletlen egyezésnek tulajdonítani. A népmesében rendszerint nincs a hősnéne neve és nincsen a mi hasonló tárgyú népmeséinkben sem. Mi több: *Jóká* nem is magyar név, Arany János csak magyarosabb hangzásúvá tette a hosszú *ó* felvételével. *Jóká* nem más, mint a szerb *Jovan*-nak (Јован) szokásos kicsinyítése, *Jóka* tehát a magyar *Jankó Jancsi*. Popovics Mita, a ki Arany Jóká ördögét a szerb *JABOP* című szépirodalmi lapban (1886, 32 sz.) szerbre fordította, valóban *JОВАН*-nak nevezi a hőst. A kalendáriumi elbeszélés másik két neve is szerb: *Mára*, Aranyánál *Judit* és *Rada király*, a kinek Aranyánál nincs neve. *Mára* a. m. *Мара*, *Марија*, *Mária*, *Rada* pedig *Рада*, a *Радивој*, *Radivoj* rövidítése. Ime úgy látszik, a naptárbeli elbeszélőnek szerb szöveg volt a forrása, a szerb nevek másként alig volnának magyarázhatók. Vegyük még hozzá, hogy tartalomban is az összes tőlünk ismert változatok közt a *Жа Жена* meséjével egyez leginkább; így különösen, — leszámítva az elejét, a mely mint kimutattuk önálló elbeszélés, a nyelves asszony meséje — a kútbaesés jelenete, az ördög megöszülése, a szomszéd király levele, majd hadüzenete s végül az ördögnek a *tengerbe*

ugrása, mind oly mozzanatok, melyek a két mesének közeli rokonságát hirdetik. Érezte ezt a fentemlített Popovics is, midőn Arany elbeszélését ugyanazzal a címmel fordította szerbre, a melyet Vuk Karadsič meséje visel. Maga a magyar mese előadás-módja épen nem mond ellent annak, hogy fordítás, nyelve meglehetősen idegenszerű és darabos, még a negyvenes évek prózájához képest is. Egy-két germanismusa azt a föltevést is megengedi, hogy a fordítás német közvetítéssel történt. E szerint a végeredmény, melyre jutottunk, az, hogy *Arany Jóka ördögének tárgyát az 1844. győri kalendáriom elbeszéléséből meritette, mely ismét szerb forrásra, egy a Vuk Karadsič előadta Зла Жена közeli rokonára vezethető vissza.*

ZLINSZKY ALADÁR.

